

Sobesos Antik Kenti Hava Fotoğrafi
(Murat Gülyaz Arşivi)

KAPADOKYA BÖLGESİ'NDE GÖLGEDE KALMIŞ BİR DURAK: SOBESOS ANTİK KENTİ VE KAPADOKYA TURİZMİ İÇİN ÖNEMİ

Bilsen Ş. ÖZDEMİR*

Bir toplumu tanımlayan değerler bütünü sadece yaşanan anı değil, o ana gelebilmek için binlerce yıldır evrilen kültürün derin izlerini de taşır. Bundan olacak ki modern literatür bu etkiyi kültürle bağdaştırılan pek çok farklı kavram ile açıklamaya çalışır. Toplumsal olanın her noktasına dokunan kültür, literatürde farklı şekillerde tanımlansa da en kapsayıcı hâliyle; “tarihsel, toplumsal gelişim süreci içerisinde ortaya konulan maddi ve manevi değerlerin tamamı ile bunları yaratma ve gelecek kuşaklara aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresindeki egemenlik alanını gösteren araçların bütünü” olarak açıklanır. Dolayısıyla bu tanımlamayla anlaşılır ki, aslında kültür; insanın varoluşu akabinde somut yahut somut olmayan biçimlerde var ettiklerinin yolculuğudur. Bu yolculukta ne ilk ne de son olan toplumlar, geçmişten aktarılanlar ile yaşadıkları zaman arasında biriken kültürel değerlerin köprüsü ve taşıyıcısı olma rolüyle vardır. Özne olarak insana derin bir sorumluluk yükleyen bu rol, tartışmasız geleceğin şekillenmesi açısından da son derece önemlidir. Köklü tarihî geçmişiyle Anadolu toprakları burada kısa tanımlamalar içerisinde vurgulanmak istenen ifadelerin belki de en iyi izlenebildiği coğrafyaların başında gelmektedir. Anadolu, insanın zaman yolculuğunda ilkleri görebildiğimiz ve sayısız veri ile somut ve somut olmayan biçimlerde farklı kültürleri analiz

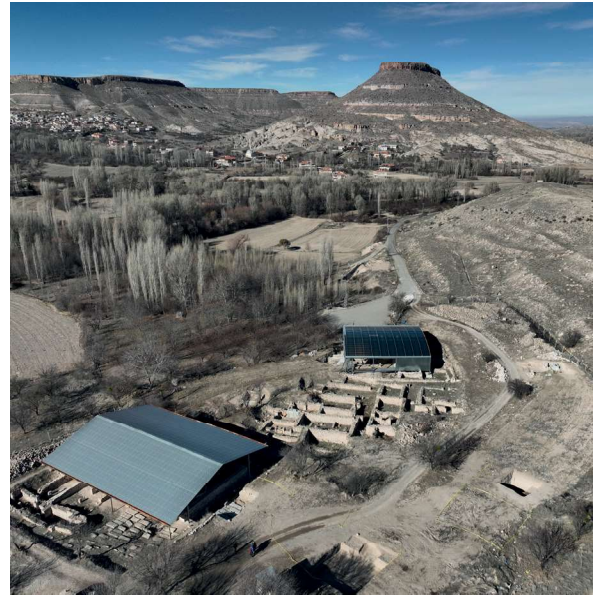
edebildiğimiz eşsiz bir coğrafyadır. Şüphesiz bu eşsizlik hem kültür taşıyıcısı hem de mirasçısı olarak bizlere büyük bir misyon yüklemekte ve alana hizmet eden farklı disiplinlerden uzmanların “kültürel mirasın gelecek nesillere doğru bir biçimde aktarımı” ortak amacı doğrultusunda hareket etmesini de zorunlu kılmaktadır. Tam bu noktada kültürel miras alanlarının ortaya çıkarılıp, korunması ve doğru biçimlerde sergilenerek geleceğe taşınması arkeoloji ve turizmin önemli bir kesişim noktasını oluşturmaktadır. Kültürel miras alanlarının evrensel değeri ve bunun ülkeye katkıları bağlamında son derece kıymetli olan bu kesişimden hareketle bu yazının çıkış noktası; Kapadokya Bölgesi’nin alışılmışın dışındaki kültürel miras alanları arasında sayabileceğimiz Sobesos Antik Kenti ve onun Kapadokya turizm ilgi alanlarına neden dâhil edilmesi gerektiğidir.

Antik Çağ’da Anadolu’nun tam merkezinde bulunan Kapadokya Bölgesi kuzeyde Pontos (Karadeniz) Dağları, güneyde Toroslar, batıda Tuz Gölü ve doğuda Fırat Nehri’ne kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte günümüzde turizm bağlamında Kapadokya dediğimizde ise -eksik bir tanım olmakla birlikte- odağını Nevşehir ili ile çevresinin oluşturduğu bir yerleşim alanı anlaşılmalı ve buna koşut bir biçimde odağında Nevşehir’in bulunduğu bir turizm hareketliliği söz konusu olmaktadır.

* Doç. Dr. Bilsen Ş. ÖZDEMİR, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Bugün Kapadokya'nın genel görünümüne baktığımızda doğal ve kültürel miras alanlarının birleştiği eşsiz bir coğrafya ile karşı karşıya kalırız. Bu noktada volkanik patlamaların oluşturduğu tuf kayaçları bir yandan bölgenin ünik silüetini belirlerken diğer yandan ise işlenmeye elverişli yapısıyla farklı tarihî süreçlerde bölge insanının yaşam alanlarını yaratmasına da imkân tanımıştır. Böylelikle doğa ile insan arasındaki bu karşı konulmaz birliktelik Kapadokya'nın bugün gördüğümüz çok katmanlı kültürüne de kaynaklık etmiştir. Şüphesiz bu durum bölgeye gelen ziyaretçiler için de önemli bir ilgi oluşturmıştır. Bölgenin derin tarihî geçmişi pek çok bilimsel yayımla açıklandığı gibi Prehistorik çağlara kadar geri gitmekte ve sonrasında da Anadolu kronolojisine koşut kesintisiz bir gelişim göstermektedir. Buna göre Kapadokya'nın farklı noktalarında saptanmış arkeolojik verilerle bölgede sırasıyla Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Demir, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinin yoğun bir biçimde yaşandığı bilinmektedir. Ancak bugün Kapadokya Bölgesi arkeolojisi/tarihi söz konusu edildiğinde bu kronolojik zaman dilimleri içerisinde özellikle Bizans Dönemi izlenebilen kültür katmanlarının fazlalığı sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Yer üstü ya da altında kayaya oyulmuş dinsel ve sivil mimari örnekleri ile bunların içlerini süsleyen duvar resimleri burada başat rol oynamakta ve Bizans Dönemi'nde bölgenin taşıdığı dinsel misyonu güçlü bir biçimde görünür kılmaktadır. Üstelik hemen her yerde izlenen bu görünürlük bölgenin volkanik dokusuyla birleştiğinde, haklı olarak ziyaretçilerine bu yerleşim biçiminin bölge karakteristiği olduğunu, dahası kaya mimari tasarımları dışında başka bir yerleşim prototipinin Kapadokya Bölgesi'nde bulunmadığını düşündürmektedir. Oysa bilinmektedir ki bölge, özellikle Hellenistik Dönem öncesinde var olan ya da doğrudan Hellenistik Dönem'de krallığın kurduğu Mazaka, Ariaratheia, Tyana, Arkelais, Komana gibi şehir tasarımlarına sahiptir. Ayrıca bölgede Hellenistik Dönem ve sonrasında devam eden bu şehirleşme biçimi geç Roma Dönemi'yle birlikte yeni bir

ivme kazanmıştır. Yukarıda vurgulanan kaya mimarisinin yoğunlukla kullanıldığı bu süreçte bir yandan da kendine özgü tasarımlarıyla farklı ölçeklerde yeni şehirler kurulmuştur. Bu bağlamda Aksaray'da bulunan Mokissos antik yerleşiminin bu sürecin en iyi temsillerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Kapadokya Bölgesi'nde yerleşim karakteristiği bağlamında kaya mekânlarından odağımızı çekip resmin geneline baktığımızda; farklılaşan ve bu hâliyle bölge ziyaretçilerine arkeolojik ve tarihsel bağlamda yeni bir bakış açısı sunabilecek önemli temsillerin var olduğu aşîkârdır. Bu yazının ana odağında duran Sobesos Antik Kenti de tam olarak bu temsillerden birisini oluşturmaktadır (Resim 1).

Resim 1. Sobesos Antik Kenti ve Çevresi Genel Görünüm
(Bilsen Özdemir Arşivi)

Günümüzde Sobesos olarak tanımlanan antik yerleşim Nevşehir ili Ürgüp ilçesine yaklaşık 25 km uzaklıkta bulunan Şahinefendi köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Damsa Vadisi'nin güneyinde etrafını saran alçak tepelikler arasında bulunan kent Damsa Çayı özüne yakın bir noktaya konuşlandırılmıştır. Yerleşimin doğu ve güneydoğusunda bulunan alçak tepeliklerin arasında hafif bir eğimle yükselen yamaca doğru uzanmakta olduğu görülür.

Bu hâliyle batıya bakan vadi düzlüğüne görece hâkim bir konuma sahip olan kentin bugün bilinen yayılım alanı ise yalnızca gerçekleştirilen kısıtlı kazılar ile sınırlıdır. Oysa bölgede yapılan yeni gözlem ve araştırmaların sunduğu veriler, Sobesos'un çok daha geniş alana uzandığına işaret eder. Yerleşimin ortaya çıkışı alanda gerçekleştirilen kaçak kazı çalışmaları ile olmuş ve alanda bulunan dikkat çekici mozaik kalıntıları nedeniyle 2002 yılında Nevşehir Müze Müdürlüğü'nce kurtarma kazıları başlatmıştır. İlerleyen yıllarda ise hem Nevşehir Müze Müdürlüğü hem de Ürgüp Müze Müdürlüğü uzmanlarınca aralıklarla bu çalışmalara devam edilmiş ve yerleşim bugün bilinen hâline kavuşmuştur. Bununla birlikte yürütülen çalışmalar alanın istenilen ölçülerde açığa çıkarılması ve bilimsel değerlendirmelerinin bütüncül bir biçimde yapılması açısından sınırlı kalmıştır. Buna rağmen Sobesos antik yerleşiminde tespit edilen yapı toplulukları ve kalıntılar, bugün bilimsel bağlamda Kapadokya Bölgesi arkeolojisinin ilgili dönemlerinin anlaşılmasına büyük katkılar sunmuştur. Bu noktada başta Nevşehir Müzesi uzmanlarınca yazılan erken dönem kazı raporunu içeren bir yayın ile yakın zamanda üniversitemiz öğretim üyesi Dr. C. Erpek tarafından tamamlanan doktora çalışması son derece önemlidir. Zira veriler sınırlı olsa da yapılan bu çalışmalarla Sobesos'un Geç Antik Çağ'da Kapadokya'nın yerel elitlerinin sahibi olduğu küçük ölçekli kırsal bir kent alanı olduğu ve Hristiyanlığın bölgedeki kabulüyle birlikte ise çeşitli şekillerde gelişen bu yerleşimin bir khorepsikoposluk merkezi olarak anılmaya başlandığı anlaşılmıştır. Yerleşime sıra dışı bir nitelik katan tüm bu özellikler tarihsel olarak Roma İmparatorluğu'nun değişim ve dönüşüm süreçlerinin Kapadokya Bölgesi'nde nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması adına da son derece kıymetlidir. Diğer yandan tüm bu değerlendirmeler yukarıda da izah edildiği gibi Kapadokya Bölgesi'nde görmeye alışık olmadığımız arkeolojik bir yerleşim modelini açık bir biçimde modern ziyaretçilerine

sunması bakımından da sıra dışıdır. Alanda şimdiye kadar yürütülmüş kazılar, yerleşimin başlangıç tarihinin MS 4. yüzyıl olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Sobesos ve teritoryumu bir bütün olarak ele alındığında bu tarihin çok daha erkene gittiğinden şüphe yoktur. Yerleşimin hemen karşısındaki tahkimatlı bir kale görünümündeki Ortatepe mevkiinde tespit edilen erken veriler ve onun hemen eteklerindeki Roma Dönemi mezarları ve kent çevresindeki kaya mimari kalıntıları devam edilecek kazılarla Sobesos ve çevresinin dip tarihinin değişeceğinin açık kanıtıdır. Zira özellikle Ortatepe mevkiinde yapılan gözlemler şimdilik Tunç Çağı'na uzanan bir geçmişe işaret etmektedir. Tüm bu erken verilerin yanı sıra Orta Tepe'nin doğu yamaçları üzerindeki konut ve işlikler ile güneydoğuya bakan eteklerindeki ilk evresi MS 9. yüzyıla, son evresi ise kitabesiyle MS 13. yüzyıla tarihlendirilen Kırk Martyrler Kilisesi ve etrafındaki yaşam alanları bu alanın kullanım sürekliliğini ve yerleşimin geniş teritoryum içerisindeki varlığını kanıtlaması bağlamında son derece önemlidir.

Sobesos antik yerleşiminde kazılar neticesinde ortaya çıkarılmış kamusal, sivil ve dinsel mimari örneklerin bir arada takip edildiği çeşitli kalıntılar mevcuttur. Buna göre yerleşimin şimdilik en erken kalıntısı, başlangıçta yerel bir elite ait konut sonrasında ise kilise ve şapel olarak kullanılan Villa I yapısıdır (Resim 2-3).

Resim 2. Villa I Yapısı Hava Fotoğrafı (Can Erpek, Şahinefendi köyü (Nevşehir) Geç Antik Çağ ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2019, 265, Res.23. (Can Erpek Arşivi)

Resim 3. Villa I Yapısı Detay (Bilsen Özdemir Arşivi)

Dikdörtgen planlı yapı erken evresinde dışta sütunlarla hareketlendirilmiş bir portikoya sahiptir. Yapıya giriş kuzeydeki kapıdan sağlanır ve içte güneydoğu hat boyunca uzanan avluyu “L” biçimli saran mekânlar bulunur. Yapıyı henüz bu evrede özel kılan asıl detayı ise zemini kaplayan ve çeşitli geometrik motiflerin bulunduğu mozaikler oluşturur. Villa I sonraki evrelerde kilise ve şapel gibi iki farklı işlevle kullanılmaya devam etse de genel planı ve mozaikleri büyük oranda korunur. MS 4. yüzyıl sonrasında yaşanan kilise evresi, dönüşümü

yalnızca yapının atriumunda tespit edilen bazı mimari parçalarla takip edilir. Yapının şapel olarak kullanıldığı ve MS 7. yüzyıla tarihlenen son evrede ise yapı, niteliğini büyük oranda kaybeder. Bu süreçte yapının içine, yalnızca devşirme malzemelerle özensiz bir biçimde inşa edilen, doğu-batı doğrultulu bir şapel eklenir. Diğer yandan ikinci evreden sonra yapının hem iç hem de dış kısmı bir mezarlık alanı olarak kullanılmaya başlanır. Sobesos Antik Kenti’nde Villa I kadar etkileyici olan bir diğer mimari kalıntı ise yine onunla çağdaş olan hamam yapısıdır (Resim 4). Yapı, Anadolu hamam geleneğinin tipik bir örneği olarak sıra tipi planın bir varyasyonunu yansıtmaktadır. Buna göre plan genel görünümde doğu-batı, kuzey-güney doğrultulu yerleştirilen bir “L” formu sergilemektedir. Bu mekânlar, batıdan doğuya doğru caldarium (sıcaklık), tepidarium (ılıkılık), frigidarium I (soğukluk), frigidarium II; kuzeyden güneye doğru ise apodyterium (soyunma odası) ve sudatorium (buhar odası) olarak sıralanmaktadır.

Resim 4. Hamam Yapısı Hava Fotoğrafı (Murat Gülyaz Arşivi)

Hamam yapısı da tıpkı Villa I'de olduğu gibi mozaikli zemin döşemelerine sahiptir. Bunlardan en ünlüsü Frigidarium II kapısı girişinde bulunan bir çift sandalet motifidir (Resim 5).

Diğer yandan apodyterium içinde de, kısmen tahrip olsa da, giyoş motifi ile çerçevelenmiş alanın içerisine daire formlu panolarla yerleştirilmiş geometrik ve bitkisel bezemelere yer verildiği bilinmektedir. Ancak bugün korunma gerekliliği sebebiyle bu mozaiklerin üzeri tamamen örtülüdür. Alanda bu iki dikkat çeken yapının yanı sıra konutlar olarak anılan bir yapı topluluğu ve ona bağlı tasarlanmış cadde ve sokak sistemleriyle bir de Villa I'in güney duvarı kenarına yerleştirilmiş bir mezarlık şapeli bulunmaktadır. Ayrıca yerleşimde başka yapı ve yapı topluluklarının var olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla Sobesos Antik Kenti her ne kadar şimdilik küçük bir alanla sınırlı gibi gözükse de, yerleşimin ölçeğinin devam edecek kazılarla genişleyeceğinden şüphe yoktur. Tüm bunların yanı sıra primitif ve bölgesel üslubuyla kırsal bir nitelik sergilemesine rağmen Kapadokya geneli yerleşimlerinin niteliği düşünüldüğünde; gerek mimari yapıları ve bu yapıların muhteviyatı gerekse bu yapıları süsleyen zengin mozaik dekorlarıyla yansıttığı farklılık, son derece özeldir (Resim 6-7). Zira yukarıda da açıklandığı gibi böyle bir kent dokusu ve yerleşim biçimi örneğini Kapadokya Bölgesi genelinde görmemiz pek de mümkün değildir.

Resim 5. Hamam Mozaik Döşeme (Murat Gülyaz Arşivi)

Resim 6. Villa I Mozaik Döşeme Detayları (Bilsen Özdemir Arşivi)

Resim 6a. Villa I Mozaik Döşeme Detayları-2 (Murat Gülyaz Arşivi)

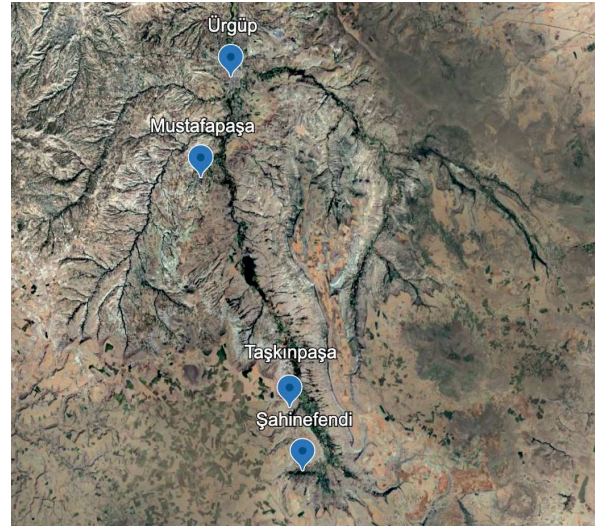

Resim 7. Villa I Mozaik Döşeme Detayları-3 (Murat Gülyaz Arşivi)

Tüm bu özellikler nedeniyle Sobesos Antik Kenti ve çevresinin turizm destinasyonları içerisindeki varlığının yeniden düşünülerek güçlendirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Ne var ki, bunun nasıl yapılacağına dair geliştirilecek argümanlar turizm araştırmacılarının çabaları ile sektör paydaşlarının ilgilerine tabidir.

Bilindiği üzere Kapadokya Bölgesi'nin yüksek turizm potansiyeli bugün belli başlı doğal ve kültürel miras alanlarıyla sınırlı tutulmakta ve bu sınırlılık içerisinde Sobesos'un da içinde bulunduğu Damsa Vadisi -Kapadokya Kültür Yolu gibi bazı turizm rotalarına dâhil edilmiş olmakla birlikte- görece geri planda kalmaktadır. Oysa Damsa Vadisi, Kapadokya Bölgesi'nin yerleşim tarihi açısından son derece zengin bir coğrafi alanını oluşturmaktadır. Vadi bugün ana hatlarıyla Ürgüp'ten başlayıp Şahinefendi köyüne kadar uzanan 25 kilometrelik bir mesafeyi kapsamakta ve sırasıyla Mustafapaşa, Cemil, Taşkınpaşa ve son olarak Şahinefendi yerleşimlerini de içine almaktadır (Resim 8). Bölgenin jeolojik oluşumuna koşut bir gelişim gösteren Damsa Vadisi, varlığını büyük oranda Nevşehir sınırları içerisinde kalan Acıgöl volkanizmasının patlamalarına ve ardından Kızılırmak Nehri'nin bir kolu olan Damsa Çayı'nın aşındırmalarına borçludur. Damsa Vadisi'nin kuzeyinde yer alan kayaların bilinen jeolojik tarihi 14 milyon yıl öncesine, volkanik patlamaların izi 12 milyon yıl öncesine ve fosil yataklarıyla (Taşkınpaşa-Kale Mevkii) tespit edilen canlılık yaşantısının erken izleri ise 7 milyon yıl öncesine kadar geri gitmektedir. Tüm bu jeolojik oluşum sürecinin sonrasına baktığımızda ise vadi boyunca tespit edilen en erken arkeolojik kanıtların Avla Dağ ile Neolitik Döneme kadar uzandığı ve sonrasında Damsa Vadisi'nin, farklı dönemlerde tekrardan yaşam alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mustafapaşa'nın kiliseleri ve zengin yerel mimari dokusu, Cemil Köyü'nde bulunan Kutsal Haç Kilisesi, Misafir Manastırı ve Keşlik Manastırı, Taşkınpaşa'da bulunan kale, medrese ve Beylikler Dönemi'ne tarihlenen cami ve

vadinin son durağı olan Şahinefendi köyünde bulunan Sobesos Antik Kenti ile Kırk Martyler Kilisesi bu kültür zengini alanın sadece bilinen bazı duraklarıdır. Arkeolojik kalıntıların yanı sıra vadi boyunca kurulu köylerde devam eden kırsal yaşam pratiği de bölgenin kültürel sürekliliğin hâlen izlenebilmesi açısından son derece kıymetlidir. Kapadokya Kültür Yolu projesinde bir günlük rota içerisine dâhil edilen bu alanların bazıları hâli hazırda ziyaret ediliyor olsalar da pek çoğu günlük tur rotası akışının bir parçası olmaktan ve bölge turizminde etkin rol almaktan oldukça uzaktır. Oysa burada ana hatlarıyla sıralanmaya çalışılan tüm bu başat rolleri ile anılan merkezler üzerinden sunulacak alternatifler, bölgenin turizm geleceğine değer katacak niteliktedir. Şüphesiz bu değer içerisinde arkeolojik kalıntılarıyla Sobesos Antik Kenti'nin bölge için pek de sıradan olmayan şehir biçimi ve ziyaretçilerine sunduğu şaşırtıcı detayları, Damsa Vadisi'nde var olan ya da yeni vizyonlarla yaratılacak alternatif bir rotanın içerisinde ziyaretçilerine başka bir Kapadokya tahayyülünün kapılarını aralayacaktır.

Resim 8. Damsa Vadisi Yerleşimleri Google Uydu Görüntüsü

Bu aşamada devam edecek kazı çalışmalarıyla açığa çıkacak veriler ve bunların doğru bir biçimde görünür kılınması muhakkak ki alana olan ilgiyi artıracaktır.

Böylelikle Kapadokya Bölgesi'nde arkeoloji bilimi ile turizmin kesişimi tam olarak amacına ulaşacak; kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve aktarımı bağlamında büyük bir adım atılmış olacaktır.

En nihayetinde Kapadokya ne yalnızca turizm ne yalnızca doğa ne de yalnızca kültürdür. Bilakis o, bunların tamamını kapsayan ve tam da bu sebeple her zerresinden sorumlu olduğumuz bir bütündür.

Seçilmiş Kaynakça

Yenipınar, H., Gülyaz, M., Tutar, S. (2006). Sobesos Antik Kenti Kurtarma Kazıları. *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 121-136.

Başoğlu, O. (2016). Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları.

Erpek, C. (2019). Şahinefendi köyü (Nevşehir) Geç Antik Çağ ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar (Yayımlanmamış Doktora Tezi) .

Güngördü, V. (2021). Avla Dağ'da Yeni Dönem Tarihöncesi Araştırmaları: İlk Gözlemler. *Anadolu Araştırmaları*, 25, 1-25.

Doğan, U. (2021). *Kapadokya Zamanda Yolculuk*.

Erpek, C. (2022). Şahinefendi Geç Antik Çağ Hamamı. *NEVÜ SBE Dergisi*, 12(3), 1621-1637.